

Een dubbele demografische uitdaging voor de EU

NICO VAN NIMWEGEN

De Europese Unie vergrijsd en de Europese bevolking zal gaan krimpen. De natuurlijke groei neemt af en is in diverse lidstaten al negatief. Dat de bevolkingsomvang nog stijgt komt vooral door immigratie. Hoewel de bevolkingsgroei afneemt neemt de beroepsbevolking voorlopig nog toe.

De Europese Unie wordt geconfronteerd met twee demografische uitdagingen. De belangrijkste is de vergrijzing. Vergeleken met andere regio's in de wereld is Europa het meest vergrijsd. De tweede is de daling van de bevolkingsomvang. Ook in dit opzicht loopt de EU voorop, mede omdat beide verschijnselen samenhangen. Momenteel groeit de Europese bevolking nog met 0,4 procent per jaar, minder dan in alle andere regio's in de wereld. Naar verwachting zal de bevolkingsomvang in de EU in 2050 zijn afgenomen van de huidige 493 miljoen naar 472 miljoen. Toch zal de EU, hoewel haar inwoners een steeds kleiner deel van de wereldbevolking zullen uitmaken, haar derde plaats op de wereldranglijst van meest bevolkingsrijke regio's behouden na China en India.

De sociale en economische gevolgen van alleen al de vergrijzing zijn talrijk. De demografische uitdaging zal echter zelfs nog groter zijn als ook rekening wordt gehouden met de daling van de bevolkingsomvang. Hoewel de twee demografische processen qua timing en intensiteit niet altijd volledig samenvallen zullen de meeste lidstaten meestal met beide tegelijkertijd te maken krijgen. Deze 'dubbele uitdaging' zal natuurlijk grote invloed hebben op de sociale omstandigheden van de Europese burgers, maar hoeft geen dubbele bedreiging te betekenen. Vergrijzing en daling van de bevolkingsomvang kunnen beide zowel positieve als negatieve gevolgen hebben. Vooral van de positieve gevolgen van de daling van de bevolkingsomvang is het grootste deel nog niet in kaart gebracht wat heeft te maken met de nieuwigheid van dit verschijnsel.

Vergrijzing en krimp hebben direct met elkaar te maken: als de bevolkingsgroei afneemt, neemt de vergrijzing toe. Naast de aanhoudend lage vruchtbaarheid en een toenemende levensverwachting is internationale migratie de derde motor van bevolkingsverandering. De derde motor achter de bevolkingsverandering is internationale migratie. De demografische ontwikkeling in de EU als geheel laat een tamelijk stabiel patroon zien, maar tussen de afzonderlijke lidstaten blijven de verschillen relatief groot.

Einde van natuurlijke bevolkingsgroei is in zicht; internationale migratie nu de belangrijkste motor

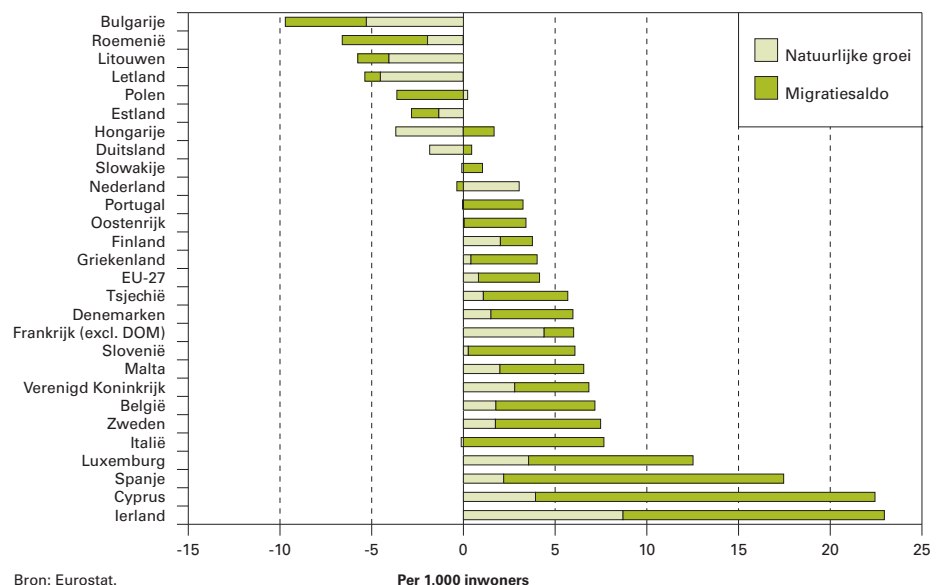
De 'oude' lidstaten van de EU hebben gemiddeld een lage bevolkingsgroei (zie figuur 1). In 2007 nam van alle lidstaten de bevolking van Ierland het snelst toe (met 2,3 procent). Ook

Foto: Morguefile/Gregparis

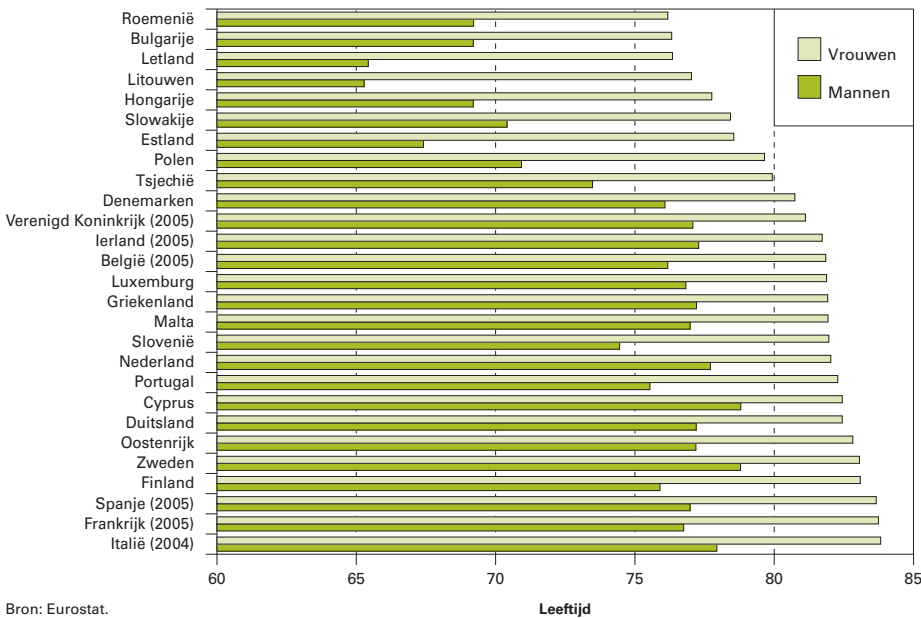
Spanje, Cyprus, Luxemburg (en Turkije (in 2006)) zagen hun bevolkingen groeien met meer dan één procent. Van de oude lidstaten liet Duitsland recent een lichte daling van haar bevolkingsomvang zien, een patroon dat gewoon is in nieuwe lidstaten als Bulgarije, de Baltische Staten, Roemenië, Hongarije, Polen en Kroatië. Natuurlijke bevolkingsgroei (geboorte minus sterfte) en het migratiesaldo (immigratie minus

Figuur 1. Bevolkingsgroei EU 2007

Bron: Eurostat.

Figuur 2. Levensverwachting in de EU bij de geboorte, 2006

Bron: Eurostat.

demodata

LAAGSTE AANTAL ASIELVERZOEKEN SINDS 1988
 In 2007 bereikte in Nederland het aantal ingediende asielverzoeken het laagste punt sinds 1988. Er werden vorig jaar zo'n 9.700 verzoeken ingediend. Bij 7.100 ging het om een eerste aanvraag. Sinds 1988 zijn er wel sterke schommelingen opgetreden. Zo nam in de eerste helft van de jaren negentig het aantal asielzoekers zeer sterk toe, onder andere door de val van de Muur in 1989 en de oorlog in het voormalige Joegoslavië. Na 1994 liep het aantal asielaanvragen in Nederland terug, maar na 1996 bracht de onrust in Afghanistan en Irak en de oorlog in Kosovo weer een stijging teweeg. Na de eeuwwisseling daalde het aantal asielverzoeken opnieuw onder andere doordat het aantal asielzoekers uit Afghanistan en voormalig Joegoslavië sterk afnam. Ongeveer de helft van de asielaanvragen in 2007 werd ingediend door Irakezen (2.500 aanvragen) en Somaliërs (2.000 aanvragen). Ook in 2006 waren dit de grootste groepen asielzoekers (CBS).

emigratie) zijn de twee componenten van de bevolkingsgroei.

Van alle (kandidaat)lidstaten van de EU is in 2007 de natuurlijke groei het grootst (meer geboorte dan sterfte) in Turkije (+ 12,4 per 1.000 (in 2006)) en Ierland (+ 8,7) en het meest negatief (meer sterfte dan geboorte) in Bulgarije (- 5,3). Een negatieve natuurlijke groei zien we ook in bijvoorbeeld de Baltische staten, Hongarije, Duitsland en Roemenië. Over de hele EU gerekend is de natuurlijke groei + 0,8. Dat niveau is lager dan ooit en weerspiegelt de vergrijzende bevolking. Een verdere daling wordt verwacht en vanaf circa 2010 zal de EU worden geconfronteerd met een negatieve natuurlijke groei.

Cyprus heeft momenteel het hoogste migratiesaldo (18,5 per 1.000 (in 2007)), gevolgd door Ierland en Spanje. (Kandidaat)lidstaten in Centraal en Oost-Europa zoals Roemenië, Bulgarije, Polen en de Baltische staten hebben een negatief migratiesaldo. Het aandeel van de internationale migratie in de Europese bevolkingsgroei neemt toe. Momenteel kan daar ruim driekwart van de 0,4 procent jaarlijkse bevolkingsgroei in de EU aan worden toegeschreven. Het migratiesaldo is over het algemeen positief in de oude lidstaten (EU-15), maar licht negatief in de nieuwe.

Aanhoudend lage vruchtbaarheid

Gemiddeld krijgen vrouwen in de EU 1,5 kinderen (2006). Het gemiddeld kindertal (TFR) is in de oude lidstaten (rond de 1,6) hoger dan in de nieuwe (rond de 1,3). De Europese vruchtbaarheid ligt sinds het midden van de jaren zeventig beneden het zogenoemde vervangingsniveau van 2,1 kinderen per vrouw, met als gevolg vergrijzing en, op termijn, een daling van de bevolkingsomvang. Sinds de eeuwwisseling kan in de EU echter een langzame maar duidelijk aanhoudende stijging van het vruchtbaarheidsniveau worden waargenomen. Vergeleken met 2004 steeg het gemiddeld kindertal licht in 17 lidstaten en in Kroatië en daalde dit in vier lidstaten inclusief Ierland, een land met traditio-

neel een hoge vruchtbaarheid. Vooral veranderingen in het tijdstip waarop vrouwen kinderen krijgen zijn voor deze stijging verantwoordelijk: als minder paren het krijgen van kinderen uitstellen dan stijgt het in een bepaalde periode gemeten aantal kinderen. Veranderingen in de timing van geboorten (ook wel het tempo effect genoemd), kunnen aanzienlijke effecten hebben: sommige auteurs schatten wel tien procent. Maar zelfs al is dit minder dan lijkt er toch ruimte te zijn voor beleid dat probeert de timing te beïnvloeden. Dit kan zeker in landen waar de vruchtbaarheid nu erg laag is effect hebben. Daarnaast zal ook een gunstiger economische ontwikkeling hier het kindertal kunnen stimuleren.

Het hoogste vruchtbaarheidsniveau wordt momenteel aangetroffen in Turkije (2,2 kinderen per vrouw), Frankrijk en Ierland (1,9). Het laagste niveau in Polen, Slowakije, Slovenië en Litouwen (1,3). Het vruchtbaarheidsniveau daalde in de periode 2004-2005 het meest in Ierland (- zes procent) en Cyprus (-vijf procent) en steeg het meest in Letland (+ zes procent), Kroatië (+ vijf procent), Tsjechië (+ vier procent) en Hongarije (+ drie procent). Gemiddeld kan de Europese vruchtbaarheid als 'laag' worden betiteld en is die in de nieuwe lidstaten van het allerlaagste niveau. Vooral daar is de aanhoudend lage vruchtbaarheid reden tot zorg. Het is interessant dat juist verschillende van die landen recent een lichte vruchtbaarheidsstijging te zien geven.

Hoewel migranten vaak een hogere vruchtbaarheid hebben dan de autochtone bevolking is de invloed van de migrantenvruchtbaarheid op de nationale vruchtbaarheid minimaal doordat migranten slechts een klein deel van de bevolking uitmaken. Het vruchtbaarheidsniveau van migranten wordt in belangrijke mate beïnvloed door de regio van herkomst, sociaal-economische kenmerken en de lengte van het verblijf in het gastland.

Toenemende levensverwachting

De levensverwachting in de EU blijft verder toenemen. Op een paar uitzonderingen na (Litouwen voor zowel mannen als vrouwen en Slowakije voor mannen) steeg de levensverwachting in alle lidstaten. Voor Europese vrouwen is deze momenteel 81,9 jaar en voor Europese mannen 75,8 jaar. Vergeleken met 2004 steeg de levensverwachting bij vrouwen met een half jaar en bij mannen met een jaar. Deze doorgaande ontwikkeling heeft tot gevolg dat het sterfteverschil tussen mannen en vrouwen steeds kleiner wordt. Nu is dat verschil 6,1 jaar voor de EU als geheel: 5,7 jaar in de oude lidstaten en 8,1 in de nieuwe. Europese vrouwen leven niet alleen langer in goede gezondheid dan mannen maar gemiddeld leven zij ook langer in slechte gezondheid.

Het geringste verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen, zo blijkt ook uit figuur 2, wordt aangetroffen in Denemarken, Griekenland, Ierland, Nederland, Turkije en het Verenigd Koninkrijk (minder dan vijf jaar verschil), het grootste verschil in Hongarije, Letland, Litouwen en Polen (acht jaar of meer). De Oost-

West verschillen zijn niet alleen groot als naar de levensverwachting wordt gekeken, maar gelden ook voor het sterftheniveau. In 2005 hadden Spanje en Frankrijk de hoogste levensverwachting voor vrouwen met respectievelijk 83,9 en 83,8 jaar en Zweden en Malta voor mannen met respectievelijk 78,4 en 77,7 jaar.

Internationale migratie

Internationale migratie blijft het meest grillige demografische proces. Het is ook het proces dat het moeilijkst is te volgen omdat betrouwbare migratiegegevens schaars en moeilijk te vergelijken zijn. De OESO beschikt over de meest volledige dataset. Volgens die gegevens hebben Luxemburg en Spanje van alle lidstaten de hoogste immigratie (respectievelijk 25 en 15 per 1.000 inwoners) gevolgd door Oostenrijk met 13 per 1.000. Polen en Portugal hebben de laagste immigratie. Aangenomen wordt dat in Portugal maar ook in Italië het vermeend grote aantal illegale immigranten een verklaring is voor de relatief lage reguliere immigratie. Bij emigratie scoren in de OESO-cijfers Luxemburg, Duitsland en Oostenrijk het hoogst. Dat Luxemburg zowel bij de immi- als bij de emigratie hoog scoort hangt samen met het grote aantal internationale instellingen binnen haar grenzen.

Als gevolg van de internationale migratie wordt de bevolking van de Europese Unie meer divers. De EU heeft nu naar schatting ten minste 175 nationaliteiten binnen haar grenzen. Migratiestromen dragen bij aan de lappendeken van nationale minderheden en culturele groepen in de lidstaten. Het is moeilijk om een nauwkeurig beeld te schetsen van deze verscheidenheid in de bevolking.

Gemiddeld heeft vijf procent van de bevolking van de EU een buitenlandse nationaliteit, terwijl zo'n zeven procent in het buitenland is geboren. De nieuwe lidstaten hebben relatief weinig inwoners met een buitenlandse nationaliteit (minder dan drie procent) terwijl in de meeste oude lidstaten bovengemiddeld veel buitenlanders wonen (tot negen procent in Duitsland en Oostenrijk en in Luxemburg zelfs 40 procent). In de meeste lidstaten scoren de buurlanden hoog onder de immigrantengroepen. Behalve nabijheid bepalen ook voormalige koloniale en politieke banden, vroegere arbeidsovereenkomsten en asielpolitiek de internationale migratiestromen.

Demografische diversiteit wordt vaak gerelateerd aan sociaal-culturele diversiteit. In de meeste lidstaten wordt ten minste een deel van de kortgeleden binnengekomen niet-westerse migranten gekenmerkt door sociale achterstand zoals een hoger werkloosheidsniveau, een lager onderwijsniveau en een minder gunstige huisvestings situatie. Verder is in de meeste grote Europese steden sprake van ruimtelijke segregatie van migrantengroepen. Een dergelijke achterstandssituatie is mogelijk niet te vermijden in het begin van het migratieproces, wanneer binnengekomen migranten hun weg nog moeten vinden in het gastland. De achterstand geeft wel reden tot bezorgdheid als deze jaren voortduurt, meer generaties er mee te maken hebben en de integratie stagneert.

Vergrijzing

Vergrijzing blijft de belangrijkste demografische uitdaging in de Europese Unie. De EU heeft van alle regio's in de wereld de hoogste vergrijzingsindex, 136,2 mensen van 60 jaar of ouder per 100 0-14-jarigen, zo blijkt uit recente gegevens van de Verenigde Naties waarover Demos in het januarinummer publiceerde. Uit dat artikel bleek ook al dat Zuid- (156) en West-Europa (147) meer vergrijsd zijn dan Oost- (123) en Noord-Europa (124). Japan staat wereldwijd bovenaan (201), maar wordt gevolgd door de oudere EU-lidstaten Italië (190) en Duitsland (182). Van de tien meest vergrijsde landen in de wereld zijn acht lidstaten van de EU. In 2050 zal Europa naar verwachting nog steeds bovenaan staan, maar zal het verschil met andere regio's kleiner zijn geworden. Dat illustreert dat het tempo van de vergrijzing in Europa zal afnemen en in andere delen van de wereld, vooral in de Derde Wereld, zal toenemen. In 2050 zullen zich onder de tien meest vergrijsde landen nog vier EU-lidstaten bevinden.

De vergrijzingsindex ligt op één lijn met andere vergrijzingsindicatoren zoals de afhankelijkheidsgraad of demografische druk. Verwacht wordt dat de grijze druk (het aandeel 60-plussers gerelateerd aan de 15-59-jarigen) in Europa tot 2050 zal verdubbelen. Momenteel heeft Duitsland de hoogste grijze druk in de EU en Ierland de laagste. Binnen de oudere bevolking groeit het aandeel 80-plussers spectaculair. Dat is nu 4,4 procent en zal in 2050 ruim zijn verdubbeld. Deze dubbele vergrijzing voert de grijze druk op doordat de zorgbehoefte vooral op hogere leeftijd snel stijgt.

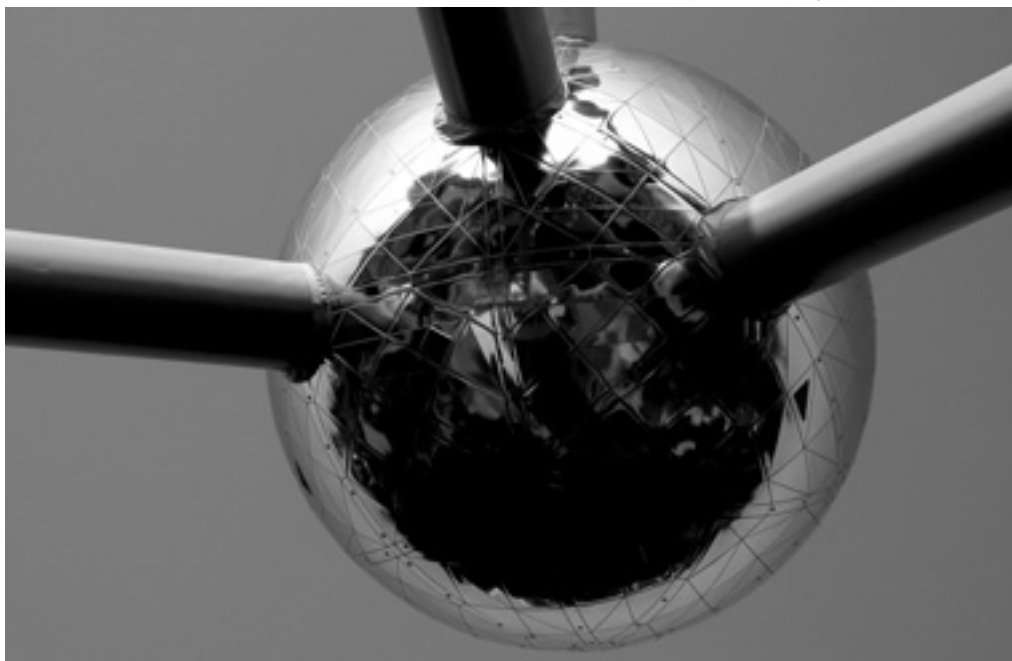
Arbeidsmarkt: beroepsbevolking groeit nog door

In 2006 waren er zo'n 233 miljoen mensen van 15 jaar en ouder actief op de Europese arbeidsmarkt; zij hadden een baan of waren daarnaar op zoek. Tussen 2001 en 2006 groeide deze beroepsbevolking met ongeveer 9,8 miljoen mensen. Deze stijging was groter bij de vrouwen (+ zes procent) dan bij de mannen (+ drie procent).

HOGE ARBEIDSPARTICIPATIE, MAAR LAGE ARBEIDSDUUR

De arbeidsdeelname van vrouwen is in Nederland vanaf de jaren tachtig sterk gestegen en is nu, vergeleken met andere westerse landen, hoog te noemen. In Nederland heeft 68 procent van de vrouwen een baan van ten minste 1 uur per week. Alleen in de Scandinavische landen en Zwitserland ligt dat percentage hoger. In Nederland werken vrouwen echter in verhouding meer in deeltijd: 75 procent werkt minder dan 35 uur per week. Dat is bijna twee keer zoveel als het gemiddelde in de EU-15. De gemiddelde arbeidsduur van de werkenden in Nederland neemt bovendien nauwelijks toe. In Nederland geeft een kwart van de werkende vrouwen de voorkeur aan een voltijd baan, in andere landen is dat meer dan de helft. Toch zeggen ook in andere landen grote groepen vrouwen dat ze in deeltijd zouden willen werken, bij voorkeur 20-34 uur per week. Het verlies aan inkomen dat daarmee gepaard gaat, is in andere landen echter voor velen reden om die wens niet te realiseren (SCP).

Foto: Morguefile/Clarita

De groei van de beroepsbevolking had twee oorzaken: er waren meer mensen in de werkzame leeftijd van 15-64 jaar (de potentiële beroepsbevolking) en een groter deel van hen nam deel aan de arbeidsmarkt (de arbeidsparticipatie steeg). Van 2001 tot 2006 maakten de oude en de nieuwe lidstaten een verschillende arbeidsmarktontwikkeling door. Terwijl de beroepsbevolking in de oude lidstaten met 6,6 procent toenam daalde die in de nieuwe lidstaten met 3,4 procent oftewel met rond de 1,7 miljoen mensen. De beroepsbevolking groeide het sterkst in Spanje (+ 20 procent) en Ierland (+ 19 procent) en zeer fors (drie tot zes procent) in 12 van de 27 lidstaten van de EU. In vijf lidstaten kromp de beroepsbevolking: Bulgarije, Finland, Polen, Litouwen en Roemenië. De daling was het sterkst in Roemenië (- 13,4 procent) maar ook heel fors in Polen.

Van de totale groei van de beroepsbevolking met ongeveer tien miljoen tussen 2001 en 2006 kwam zo'n 6,5 miljoen voor rekening van de demografie door de stijging van het aantal mensen van 15 tot 64 jaar. Met uitzondering van Duitsland zagen alle oude lidstaten de omvang van hun potentiële beroepsbevolking groeien. Daarnaast steeg het percentage mensen dat actief was op de arbeidsmarkt. De arbeidsparticipatie nam in de Europese Unie toe van 68,5 procent in 2001 tot 70,2 procent in 2006.

Het verschil tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt blijft. In 2006 liep de arbeidsparticipatie van vrouwen in de EU uiteen van 77 procent in Denemarken tot 38 procent in Malta. Gemiddeld werken er meer vrouwen in de noordelijke en de westelijke dan in de zuidelijke en oostelijke lidstaten. Hoewel de arbeidsparticipatie van vrouwen in de EU toeneemt, blijft het verschil met mannen aanzienlijk: 14,6 procentpunten in 2006, dat wil zeggen twee procentpunten minder dan in 2001.

Uittrede arbeidsmarkt: meer oudere werkers

De groei van de Europese beroepsbevolking werd voor een ander deel veroorzaakt door een stijging van de arbeidsparticipatie van ouderen (55-64-jarigen).

De arbeidsparticipatie van 55-64-jarigen is in de EU belangrijk toegenomen met 5,3 procent voor vrouwen en 3,8 procent voor mannen. De verschillen tussen de lidstaten blijven echter heel groot. In 2005 was de gemiddelde arbeidsparticipatie van oudere mannen in de hele EU 51,5 procent. Deze was het hoogst in Zweden (72 procent), gevolgd door Cyprus (70,8 procent) en het Verenigd Koninkrijk (66 procent) en het laagst in Polen (35,9 procent), Luxemburg (38,3 procent) en Hongarije (40,6 procent). Voor vrouwen was de arbeidsparticipatie van ouderen 33,5 procent in de hele EU en liep deze in de afzonderlijke lidstaten uiteen van 66,7 procent in Zweden tot 12,4 procent in Malta. Deze hogere arbeidsdeelname in de leeftijdsgroep van 55-64 jaar werd vooral vertaald in meer

werkzame ouderen; het aandeel werkloze ouderen bleef stabiel.

Langer doorwerken is een belangrijk beleidsdoel in de Europese Unie. In de zogenoemde Lissabonstrategie hebben de EU-lidstaten zich een arbeidsparticipatie van 50 procent van de 55-64-jarigen ten doel gesteld. Op de EU-top in Barcelona in 2002 werd besloten dat in 2010 de leeftijd waarop ouderen daadwerkelijk de arbeidsmarkt verlaten ongeveer vijf jaar hoger zou moeten zijn. In 2005 stopten vrouwen in de EU op gemiddeld 60,4-jarige leeftijd en mannen op 61,4-jarige leeftijd met werken. Tussen 2001 en 2005 steeg die leeftijd met 1,1 jaar voor vrouwen en 1 jaar voor mannen.

Voor mannen is er weinig verschil in uittredeleeftijd tussen de oude (61,4 jaar) en de nieuwe (61,7 jaar) lidstaten. Dat verschil is bij vrouwen met 60,8 jaar in de oude en 58,1 jaar in de nieuwe lidstaten wat groter.

Dit artikel is gebaseerd op de Demography Monitor 2007, een studie onder leiding van het NIDI ten behoeve van de Europese Commissie. Bijdragen voor de Monitor 2007 werden geleverd door het Centre for European Policy Studies (CEPS Brussel, Jørgen Mortensen), het German Institute for Economic Research (DIW Berlijn, Erika Schulz), het Institute for Advanced Studies (IHS Wenen, Ulrich Schuh), het Center for Social and Economic Research (CASE Warschau, Stanislaw Golinowska) en het NIDI (Nico van Nimwegen en Gijs Beets). De publicatie is te raadplegen op <http://ec.europa.eu/employment>.

Drs. N. van Nimwegen, NIDI.

E-mail: nimwegen@nidi.nl

(vertaling en bewerking: Harry Bronsema)

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	www.nidi.knaw.nl/nl/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

Foto: Wim de Jonge

